

A NEMZETI BIBLIOGRÁFIA AZ ELEKTRONIKUS DOKUMENTUMOK KORÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ONLINE FORRÁSOK ARCHIVÁLÁSÁRA ÉS INFORMÁCIÓS ÉRTÉKELÉSÉRE¹

Szinopszis

Az egyetemes bibliográfia eszméjének elhalása

Az IFLA 1973-as grenoble-i konferenciáján hirdette meg az „Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel” (Universal Bibliographic Control – UBC) programját, amely nem kevesebbet tűzött ki célul, mint hogy a világon megjelent dokumentumok bibliográfiai adatai egységes formában bárhol is hozzáférhetővé váljanak. Az elképzelések szerint az egyetemes bibliográfiai számbavételnek a nemzeti bibliográfiákon keresztül kell megvalósulnia. A program sikerének alapfeltétele az egyes nemzeti bibliográfiák teljessége, valamint nemzetközi szinten olyan szabványok és módszerek kidolgozása, amelyek biztosítják a nemzeti bibliográfiai rekordok formai és tartalmi átjárhatóságát és ezáltal cseréjét.

Az egyetemes bibliográfia létrehozásának eszméje harminc éven keresztül volt hajtómotorja a nemzetközi együttműködés fejlesztésének a legkülönbözőbb területeken. 2003-ban, a berlini IFLA konferencián hozták létre az ICABS (IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards) bizottságot, amely céljai között már nem említi az egyetemes bibliográfia megvalósítását. Így 2003-ban az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programja minden különösebb hírverés nélkül befejeződött, mivel bebizonyosodott a teljesség elérésének lehetetlensége.

A nemzeti bibliográfiák és a teljesség

A kötelezpéldány-szolgáltatás szabályozása az egyik legfontosabb alapja a nemzeti bibliográfia minél szélesebb tartalmi kiterjesztésének. Napjaink egyik legégetőbb problémája az elektronikus dokumentumok bibliográfiai kontroll alá vonása, amelyhez a kötelezpéldányok beszolgáltatásának újabb szabályozására van szükség. Jelenleg sok országban van folyamatban a kötelezpéldány-rendelkezések átalakítása, mindazonáltal az online elektronikus dokumentumok kötelezpéldányainak begyűjtése teljes körűen sehol nem megoldott.

1998-ban Koppenhágában nemzetközi konferenciát rendeztek a nemzeti bibliográfia jövőjéről. A konferencián ajánlásokat fogadtak el, amelyek közül a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörére vonatkozó ajánlás – amely a nemzeti kiadványtermés egészének regisztrálását tűzte ki célul – már megszületése idején is teljesíthetetlen volt, és az elektronikus dokumentumok elterjedésével mára még lehetetlenebbnek tűnik megvalósítása.

A tradícióktól való elszakadás jellemző példája az Ausztrál Nemzeti Könyvtár megoldása, amely közösen kezeli a szelektíven gyűjtött (és raktározott) elektronikus-, valamint a hagyományos dokumentumok bibliográfiai rekordjait és a nemzeti központi

¹ A szinopszis a Zala Megyei Könyvtári Szakmai Napok "Dokumentum - nyilvántartás - számbavétel" című őszi konferencián Keszthelyen, Nagykanizsán és Zalaegerszegen elhangzott előadások alapján készült.

katalógus speciális nézeteként teszi elérhetővé a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörébe tartozó leírásokat. A részletesen kidolgozott gyűjtőköri leírásba nem illő elektronikus dokumentumok nem kerülnek a katalógusba, – így a nemzeti bibliográfiába sem – megőrzésüket az időszakonként készült web-pillanatképek biztosítják. Az ausztrál példa egy lehetséges modell a jövő megoldásaira.

A web-dokumentumok számbavételének problémái

Napjainkra bizonyossá vált, hogy az interneten található dokumentumokat, webhelyeket a kulturális emlékezet nélkülözhetetlen részének kell tekintenünk. Ennek értelmében érdemesek az összegyűjtésre, azonosításra és megőrzésre. Hogy mindez elvileg a könyvtárak (és közülük is főként a nemzeti könyvtárak) feladatrendszerébe tartozik, az nem kérdéses: nincs a világon olyan intézményi rendszer a könyvtárakon kívül, amely alapfeladatának tekinti az (írott) kulturális örökség emlékeinek összegyűjtését. Ugyanakkor a webhelyek regisztrálásának és megőrzésének kérdése számos problémát vet fel, amelyek megoldására ma még nem találunk általánosan elfogadott módszereket.

A dokumentumok mennyiségének ugrásszerű növekedése mellett a web alkalmazásának elterjedése oda vezetett, hogy a nemzeti könyvtáraknak szembesülniük kellett azzal a ténnyel, hogy a kulturális örökséggel kapcsolatos anyagok egy része *csak a weben* található meg. Nyilvánvaló, hogy a webes források kézi begyűjtése nem valósítható meg maradéktalanul, ezért automatizált eszközök fejlesztésére van szükség.

Feldolgozhatók-e a web-dokumentumok hagyományos módszerekkel?

Vannak olyan vélemények, amelyek szerint az elektronikus dokumentumok megjelenése nem jelent alapvető változást a bibliográfus számára a jövőben sem: katalógizálásukat ugyanazok az alapelvek határozzák meg, mint a hagyományos dokumentumokét. Alapvető különbség van a hagyományos dokumentumtípusok és a weben megjelenő elektronikus források között abból a szempontból, hogyan jutnak a gyűjtemények tudomására.

A dokumentumok gyűjteményekbe kerüléséről a mindenkori állam gondoskodik a kötelezpéldány-jogszabályok megalkotásával. A rendszer viszonylag jól működik a statikus elektronikus dokumentumok (pl. CD, CD-ROM, DVD) esetében, de mitsem ér a törvényi rendelkezés a dinamikus webhelyek nagy részénél. Ezek a tartalmukban, helyükben és mennyiségükben folytonosan változó és gyarapodó források ugyanis tradicionális könyvtári-bibliográfiai módszerekkel *nem vehetők számba*.

A kurrens és a retrospektív nemzeti bibliográfia közös rendszere

A könyvtári katalógusok digitalizálása (retrospektív konverzió) megvalósulása következtében a történeti dokumentumok leírásai is az elektronikus katalógusok (adatbázisok) részévé válnak/váltak. Ez a tény magával vonja a konvertált bibliográfiai rekordok közvetlen összevethetőségének lehetőségét (szabványos megvalósulásaiakon keresztül) a más módon adatbázisba került rekordokkal. A szabványos bibliográfiai rekordok korában értelmét veszíti a kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfia megkülönböztetése. A retrospektív és kurrens nemzeti bibliográfiai rekordokban való közös keresés arra nyújt egyedülálló lehetőséget, hogy a nemzeti bibliográfia teljes

rendszerét egységében tudjuk áttekinteni és a közös szempontok kialakításával formálni. A teljes nemzeti bibliográfiai rendszer egyik sarkalatos pontját jelenti az egységes besorolási adatfájlok (személy-, földrajzi- és testületi nevek) kidolgozása.

A web-technológia számos új lehetőségre ad alkalmat a retrospektív nemzeti bibliográfia esetében is. A bibliográfiai rekordokhoz a digitális dokumentum teljes szövege mellett számtalan egyéb (pontosító, kiegészítő és kapcsolódó) adat is hozzárendelhetővé válik a jövőben, ami új horizontokat nyithat meg a jövő nemzeti bibliográfiája számára.

A bibliográfia változásai a használó szempontjából

A könyvkereskedelem egyik fő kivánalma a bibliográfiai információk *gyors közzététele*. Az említett piac jó része a vásárlóerő növelése érdekében igényli a gyorsaságot. Mivel a kötelezpéldányok beszolgáltatása miatt a nemzeti könyvtárak rendelkeznek a legátfogóbb áttekintéssel a kiadványtermés felett, számos országban alakult ki együttműködés a nemzeti bibliográfiák és a könyvkereskedelmi cégek között. A könyvkereskedelem figyelme az online könyvesboltok elterjedésekor fordult a bibliográfiai rekordok felé. Alkalmazásuk azonban nem történthetett változtatás nélkül, hiszen a kereskedelem elsőrendű érdeke a rekordokkal jellemzett dokumentumok eladása volt. Ehhez pedig elégségesnek bizonyult a jellemzők lehető legegyszerűbb rögzítése is (pl. szerző, cím, kiadó, megjelenés ideje stb.).

A bibliográfiai rekordok egyszerűsödése

A világháló egyre nagyobb arányú használata versenyhelyzetet teremtett a keresőrobotok által nyújtott lehetőségek és a könyvtári adatbázisok között. A verseny tétje a felhasználó „megfogása” volt. Az ISBD-család részletes, minden lehetséges adatra kiterjedő rekordjait a nem könyvtáros képzettségű használók sokszor túl bonyolultnak érzik és nem is tudják értelmezni. A könyvtáraknak lépniük kellett, ha a szolgáltatásaik használatát továbbra is fenn akarták tartani.

Ezt lépést a felhasználói igényeket első helyen figyelembe vevő ún. *FRBR-modell* (*Functional Requirements of Bibliographic Records*) kidolgozásával tette meg az IFLA. A modellben a bibliográfiai rekordok funkcionális követelményeit a felhasználók szempontjából értelmezték, és megfogalmazták az egyszerű nemzeti bibliográfiai rekord minimális adatelem-tartalmát. Az FRBR minimális szintű nemzeti bibliográfiai rekordjánál is egyszerűbb megoldást kínál az elektronikus dokumentumok leírására szolgáló Dublin Core metaadat szabvány. A metaadat rendszerek „visszahatása” a bibliográfiai rekordok további egyszerűsödésére még a jövő nyitott kérdése, de az elektronikus dokumentumok rohamos térhódításával és a szemantikus világháló létrehozását célzó fejlesztésekkel párhuzamosan a konvergencia egyre nyilvánvalóbbá válik.

A nemzeti bibliográfia az Internet korában: lehetséges forgatókönyvek

A nemzeti bibliográfiák léte szorosan összefügg a nemzeti könyvtárak sorsával. A nemzeti könyvtárak alapfeladata a nemzeti kiadványtermés megőrzése és az arról szóló információk szétsugárzása. A nemzetközi szervezetekben a nemzeti könyvtárak helyzete ma erősnek mondható, összefogásuk több területen előremutató eredményeket

produkál. A kulturális örökség megőrzését célzó digitalizálási programok pedig elképzelhetetlenek lennének a nemzeti könyvtárak részvétele nélkül. A 2000. évi IFLA felmérés szerint a nemzeti bibliográfiai ügynökségek egyöntetűen a fenntartás és a tartalmi bővítés mellett foglaltak állást, fel sem merült a nemzeti bibliográfia bármilyen szempontú redukciója.

A jövő egyik lehetősége az, hogy a kurrens nemzeti bibliográfia megmarad hagyományos keretei között, azaz a hagyományos dokumentumokat az ésszerű teljességre törekedve továbbra is regisztrálja, beleértve ebbe a körbe a fizikai hordozón megjelenő elektronikus dokumentumokat is. Az online források nem kerülnek a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörébe. Ez pesszimista forgatókönyv, hosszabb távon a nemzeti bibliográfia beszűkülését jelentené, a jelenlegi nemzetközi erőfeszítések is ez ellen szólnak.

Egy másik lehetőség szerint a nemzeti bibliográfia a hagyományos dokumentumok ésszerű teljességgel történő regisztrációja mellett szelektíven tartalmazza a jövőben a webes forrásokat, amelyeket a megfelelő nemzeti bibliográfiai szintű bibliográfiai adatokkal lát el. Van olyan vélemény, amely szerint a gyűjtőkörbe tartozó webes forrásokat csak akkor érdemes a nemzeti bibliográfia részévé tenni, ha egyben gondoskodunk kötelespéldányként való beszolgáltatásukról, raktározásukról, azaz hosszú távú megőrzésükről is. A gyűjtőkörből kimaradó források ugyan elvesznek a nemzeti bibliográfia számára, de amíg megtalálhatóak a weben, egyéb indexelő eljárásokkal visszakereshetőek. A webarchívumok pedig a későbbi áttekintést – igaz,

nem a dokumentumok bibliográfiai szintű feldolgozásával – is lehetővé teszik. Erre a modellre már követendő példával is rendelkezünk az Ausztrál Nemzeti Könyvtár jóvoltából.

Néhány nemzeti könyvtár új utakon jár a nemzeti bibliográfia közreadása szempontjából. A holland gyakorlat szerint a nemzeti bibliográfia beolvad az online katalógusba, az ausztrálok pedig az országos központi katalógus speciális

nézeteként szolgáltatják. Ezek a megoldások költség- és időtakarékosak, hiszen a feldolgozott dokumentumok bibliográfiai rekordjait csak egyszer kell létrehozni, nem kell gondoskodni a bibliográfiai sorozatok megszerkesztéséről, kiadásáról stb. Ugyanakkor nem csorbul a nemzeti kultúrkincs összegyűjtésének és közreadásának eszméje sem.

A jövő útját talán ilyen racionális irányban kell keresnünk.

Dippold Péter